

Inhoud tweede druk uit 2013

Inhoudsopgave

1	Inleiding: Levensbeschouwelijke ontwikkeling en levensbeschouwelijk leren	15
	<i>Tamar Kopmels, Bas van den Berg en Ina ter Avest, m.m.v. Jeroen van Waveren</i>	
1.1	Levensbeschouwelijke ontwikkeling gaat over betekenis geven	15
1.1.1	Van persoonlijke betekenisverlening naar zingeving ontdekken	17
1.1.2	Levensbeschouwelijk leren: verkennen, verbinden, eigen maken, waarmaken	18
1.1.3	De leerkracht als begeleider van levensbeschouwelijk leren	20
1.2	Een nieuwe visie op levensbeschouwelijk leren en levensbeschouwelijke ontwikkeling	21
1.2.1	Wat is levensbeschouwing?	21
1.2.2	Vier verschijningsvormen	22
1.2.3	Zeven vermogens	24
1.2.4	Doelen van levensbeschouwelijk leren	26
1.2.5	Het vormgeven van levensbeschouwelijk leren en levensbeschouwelijke ontwikkeling begeleiden	27
1.2.6	Opbouw van dit boek	27
1.3	Van godsdienstonderwijs naar levensbeschouwelijk leren in een context van diversiteit	28
1.3.1	Verleden: ontstaansgeschiedenis van het verzuilde onderwijs-systeem	30
1.3.2	Heden: verzuild onderwijs in een geseclariseerde samenleving	32
1.3.3	De toekomst: hoe verder?	34

DEEL I Levensbeschouwelijke ontwikkeling stimuleren en begeleiden

2	Kijken naar leerlingen in ontwikkeling	39
	<i>Andrea van As</i>	
2.1	Inleiding	39
2.2	Ontwikkeling in het algemeen	40
2.3	De ontwikkeling van je zelf	41
2.4	Sociaal-emotionele ontwikkeling	42

2.5	Psychosociale ontwikkeling	44
2.6	Morele ontwikkeling	48
2.7	Levensbeschouwelijke ontwikkeling	50
2.7.1	De zeven stadia van James W. Fowler	51
2.7.2	De vier fasen van Kieran Egan	52
2.8	Tot slot	55
3	Het begeleiden van leerlingen in ontwikkeling	57
	<i>Rosanne van den Berg</i>	
3.1	Inleiding	57
3.2	Levensbeschouwing in de klas	58
3.2.1	Levensbeschouwing van leerkracht en leerlingen	58
3.2.2	Verschillende typen begeleiders	60
3.2.3	De relatie tussen leerkracht en leerlingen	62
3.3	Het levensbeschouwelijk gesprek	64
3.3.1	Het voeren van een levensbeschouwelijk gesprek	64
3.3.2	Wat maakt een gesprek tot een levensbeschouwelijk gesprek?	67
3.3.3	Levensbeschouwelijke dimensie van een alledaagse situatie	70
3.4	De ideale leerkracht bestaat niet	72
3.5	Tot slot	75
4	Anders kijken naar ontwikkeling van leerlingen	77
	<i>Ina ter Avest</i>	
4.1	Inleiding	77
4.2	Ontwikkeling	78
4.2.1	Lineaire ontwikkeling	79
4.2.2	Spiraalsgewijze ontwikkeling	81
4.2.3	Ontwikkeling en/in context	84
4.3	Omgaan met verschil	88
4.4	Tot slot	90
5	Ontwikkeling van zeven vermogens van leerlingen	91
	<i>Ina ter Avest</i>	
5.1	Inleiding	91
5.2	Het vermogen tot waarnemen	93
5.3	Het vermogen tot verwonderen	95
5.4	Het vermogen tot verbeelden	96
5.5	Het vermogen tot vertellen	97
5.6	Het vermogen tot nadenken	99
5.7	Het vermogen tot waarderen	100
5.8	Het vermogen tot veranderen	101
5.9	Tot slot	102

6	Culturele en levensbeschouwelijke diversiteit in de klas	103
	<i>Jan de Valk en Cok Bakker</i>	
6.1	Inleiding	103
6.2	Omgaan met verschillen in het onderwijs	104
6.3	Contextualiseren	106
6.4	Interculturaliteit en interreligiositeit in het Nederlandse onderwijs	107
6.5	Intercultureel en interreligieus: context-bepaalde begrippen	111
6.6	Diversiteit als kracht van een leerrijke omgeving	112
6.6.1	Koester het verschil	113
6.6.2	Voorbeelden	114
6.6.3	Weerbaar in het verschil	115
6.7	Labelen, een bijzondere vorm van omgaan met verschillen	116
6.7.1	Alledaags labelen	117
6.7.2	Labels en schijn duidelijkheid	118
6.7.3	Groepen en subgroepen	119
6.8	Tot slot	120

DEEL II Levensbeschouwelijk leren vormgeven en begeleiden

7	Levensbeschouwelijk leren vormgeven en begeleiden	123
	<i>Bas van den Berg</i>	
7.1	Inleiding	123
7.2	Profiel van levensbeschouwelijk leren	124
7.3	Vier verschijningsvormen van levensbeschouwelijk leren	127
7.3.1	Responsief-betrokken leren door deelname aan rituelen	128
7.3.2	Creatief-vertellend leren in het verkennen van verhalen	128
7.3.3	Creatief-verbeeldend leren in zich verbinden met symbolen en beelden	129
7.3.4	Reflectief-kritisch en dialogisch leren door vragen bij ideeën en waarden	130
7.4	Didactisch model voor de vormgeving van levensbeschouwelijk leren	131
7.4.1	Vier fasen in het didactisch proces	132
7.4.2	Meerdere dialoogvormen	132
7.5	Leerlingen construeren betekenis en ontdekken zin in interactie met een levensbeschouwelijke bron	133
7.5.1	Levensbeschouwelijk leren	134
7.5.2	Tradities doorgeven en vernieuwen	135
7.5.3	Een zin-verhaal in een nieuwe context	137
7.5.4	Waarden en opvattingen	137
7.6	Levensbeschouwelijk leren vormgeven en begeleiden	138
7.7	Tot slot	140

8	Responsief leren door rituelen	141
	<i>Marjan Bosch m.m.v. Martin Kemperman</i>	
8.1	Inleiding	141
8.2	Waarom vieren?	142
8.3	Van vieren groeit een leerling	144
8.4	Interactie en vieren	144
8.5	Reflectie en vieren	146
8.6	Creatie en vieren	148
8.7	Het voorbereiden van een schoolviering	149
8.8	Vieringen en rituelen in de klas	150
8.9	Schoolvieringen	151
8.10	Vieren op een multiculturele school	153
8.11	Tot slot	156
9	Creatief-vertellend leren	157
	<i>Elizabeth Rigg</i>	
9.1	Inleiding	157
9.2	Wat houdt creatief-vertellend leren in?	158
	9.2.1 Leerlingen vertellen	158
	9.2.2 Het voorstellings- en inlevingsvermogen van kinderen bij verhalen prikkelen	161
	9.2.3 Verhalende expressievormen inzetten	163
9.3	Mensen zijn verhalenvertellers	164
	9.3.1 Verhalen brengen waarden tot leven	164
	9.3.2 Ieder mens is een verhaal	165
	9.3.3 Mensen zijn scheppers van cultuur	165
9.4	Wat vraagt de creatief-vertellende verschijningsvorm van de leerkracht?	167
	9.4.1 Ruimte en erkenning voor ieder verhaal	167
	9.4.2 Een rijke, verhalende leeromgeving	168
	9.4.3 Gevoel voor de levensbeschouwelijke dimensie in verhalen	169
	9.4.4 Bruggen bouwen	170
9.5	Tot slot	170
10	Creatief-verbeeldend leren	171
	<i>Marianne Pijl</i>	
10.1	Inleiding	171
10.2	Symboliseren in beeld	172
10.3	Symbolen en betekenis in beeld	174
	10.3.1 Universele symbolen	175
	10.3.2 Verbinding in beeld	176
	10.3.3 Vrijheid en geborgenheid in beeld	178
10.4	Thematiek in beeld	180

10.5	Ontmoetingen en confrontaties met beelden	182
10.5.1	Confrontatie met beelden	183
10.5.2	Creëren met beelden	184
10.6	Tot slot	186
11	Reflectief-kritisch en dialogisch leren	187
	<i>Kees Meijlink</i>	
11.1	Inleiding	187
11.2	Een reflectief-kritische grondhouding	188
11.3	Veelrichtingsverkeer	189
11.4	Monoloog, dialoog en trialoog	190
11.5	Socrates	192
11.6	John Dewey	194
11.7	Reflectief-kritisch leren in dialoog en levensbeschouwelijk leren	195
11.8	Levensbeschouwelijk leren nu	196
11.9	Onderwijs en multiculturaliteit	198
11.10	Levensbeschouwelijk leren en burgerschap	199
11.11	Tot slot	201

DEEL III Levensbeschouwelijk leren in de praktijk

12	Didactische handreikingen voor levensbeschouwelijk leren en levensbeschouwelijke ontwikkeling op de basisschool	205
	<i>Tamar Kopmels</i>	
12.1	Inleiding	205
12.2	Een doelstelling formuleren voor je didactisch ontwerp	206
12.2.1	Verkennen: betekenis en zin ontdekken	207
12.2.2	Verbinden: uitwisseling van betekenissen	208
12.2.3	Eigen maken: opnieuw zin verlenen	208
12.2.4	Waarmaken: kiezen vanuit je levensbeschouwing	209
12.2.5	Zeven vermogens binnen levensbeschouwelijk leren	210
12.3	Waarover gaat het in je les?	210
12.3.1	Thema, bron of vraag?	211
12.3.2	De levensbeschouwelijke dimensie van een bron	213
12.3.3	Werken met bronnen in de praktijk	215
12.4	Het ontwerpen van je les	216
12.4.1	Opbouw van de les	216
12.4.2	Werken in groepjes	217
12.5	Ontwerpen van vragen voor dialoog en reflectie	218
12.5.1	Soorten vragen bij levensbeschouwelijk leren	219
12.5.2	De functie van vragen in je ontwerp	222

12.5.3	Stel jezelf vragen voor je gaat vragen	223
12.5.4	Let op de manier van vragen stellen	223
12.6	Tot slot	224
13	Leven(sbeschouwing) kan niet zonder muziek	225
	<i>Arie de Bruin</i>	
13.1	Inleiding	225
13.2	Weet je het nog? Liedjes van vroeger	227
13.3	Muziek in je leven	229
13.3.1	Muziek voor peuters	230
13.3.2	Muziek voor kleuters	230
13.3.3	Muziek voor oudere kinderen	231
13.4	Muziek bij vieringen	233
13.5	De plaats van muziek in verschillende godsdiensten	235
13.6	De vanzelfsprekendheid van muziek	236
13.7	Muziek in jouw lessen	237
13.7.1	Praktische tips	239
13.7.2	Muziek in een multiculturele klas	240
13.8	Maak je eigen muziek	242
13.9	Tot slot	243
14	Een verhaal moet een deurtje openen	245
	<i>Roel Ruijs</i>	
14.1	Inleiding	245
14.2	Er was eens...	245
14.3	Het verhaal: waarheid over de werkelijkheid	247
14.3.1	Niet moraliseren!	250
14.3.2	Levensbeschouwelijke verhalen	250
14.3.3	Help, een Bijbelverhaal!	251
14.4	De verteller	253
14.5	De toehoorders	256
14.6	Aan de slag: creatief-vertellend leren	256
14.6.1	Drama	256
14.6.2	De levensbeschouwelijke kalender	257
14.6.3	Het levensverhaal van...	257
14.6.4	De verhalenkast	257
14.7	Tot slot	258

15	Levensbeschouwelijk leren met spel en drama	259
	<i>Petra van der Veer</i>	
15.1	Inleiding	259
15.2	Verbeelden en beleven	260
	15.2.1 Spel is gericht op betekenisverlening door de kinderen zelf	261
	15.2.2 Dialoog en identificatie	261
15.3	Leergedrag en leerkrachtgedrag	261
15.4	Vertrouwen en lef, fantasie en creativiteit	263
15.5	De rol van de leerkracht geanalyseerd	264
	15.5.1 Betrokkenheid bij de inhoud	264
	15.5.2 Kennis en vaardigheden op creatief vlak toepassen	264
	15.5.3 Ruimte en tijd geven	265
	15.5.4 De spelinhoud verrijken en bewaken	265
15.6	Spelkenmerken op de basisschool	265
	15.6.1 Groep 1 en 2	265
	15.6.2 Groep 3 en 4	266
	15.6.3 Groep 5 en 6	266
	15.6.4 Groep 7 en 8	266
15.7	Dramatische werkvormen	267
	15.7.1 Onderwerpen	268
	15.7.2 Verhaallagen	269
15.8	Voorbeelden van dramatisch spel	270
	15.8.1 Prentenboek <i>Afrika achter het hek</i> (midden- en bovenbouw)	270
	15.8.2 De toren van Babel (bovenbouw)	272
15.9	Tot slot	274
16	De noodzaak van kunst en verbeelden	275
	<i>Ino de Groot</i>	
16.1	Inleiding	275
16.2	Kunst als spiegel	275
	16.2.1 Beschouwen	276
	16.2.1 Een roos is een roos is een roos	277
16.3	Kunstwerken vertellen verhalen	278
16.4	Begrijpen van kunst	281
	16.4.1 Associatief waarnemen	281
	16.4.2 Schematisch realisme	282
	16.4.3 Steeds meer de 'echte' wereld	282
	16.4.4 Diepere gevoelens realisme	283
16.5	Kunst reageert altijd	284
16.6	Zelf doen	286
16.7	Tot slot	287

17	Stil zijn en stilstaan	289
	<i>Melissa Bakker</i>	
17.1	Inleiding	289
17.2	Stil zijn	290
	17.2.1 Mediteren	291
	17.2.2 Mindfulness	293
	17.2.3 Bidden	295
17.3	Stilstaan	299
	17.3.1 Stilstaan bij de jaargetijden	300
	17.3.2 Stilstaan bij bijzondere individuele momenten	301
17.4	Tot slot	302
18	Filosoferen met kinderen	303
	<i>Kees Meijlink</i>	
18.1	Inleiding	303
18.2	Wat is filosoferen?	303
18.3	Omgaan met vragen	305
18.4	Wat maakt filosoferen met kinderen nuttig en zinvol?	306
	18.4.1 Kritisch denken	306
	18.4.2 Onderzoeken	307
	18.4.3 Luisteren	308
	18.4.4 Waarderen	308
	18.4.5 Levenskunst	309
18.5	Filosoferen in de klas	309
	18.5.1 De uitgangsvraag	309
	18.5.2 Eerste ronde	311
	18.5.3 Tweede ronde	311
	18.5.4 Derde ronde	312
	18.5.5 De afronding	312
18.6	Wat vraagt filosoferen van de leerkracht?	315
18.7	Filosoferen met kinderen en levensbeschouwelijk leren	316
	18.7.1 Kennis	316
	18.7.2 Burgerschap	316
18.8	Tot slot	317
	Literatuur	319
	Illustratieverantwoording	323
	Register	325
	Over de auteurs	331